

ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Ковальова О. М.

Стаття присвячена розгляду адиктивної поведінки неповнолітніх шляхом визначення її сутності, психологічних особливостей та форм прояву. Звернено увагу на доцільності розширити коло ознак адиктивної поведінки неповнолітніх, включивши до нього схильність неповнолітніх приписувати відповідальність за будь-які неприємні обставини батькам, вчителям, друзям тощо. Окремо зупинено на найбільш розповсюдженій формі адиктивної поведінки неповнолітніх - хімічній залежності.

Ключові слова: адиктивна поведінка, неповнолітні, форми прояву адиктивної поведінки, психічні стани, девіантна поведінка, адиктивна спрямованість, залежність, поведінка, деструктивна поведінка, хімічна залежність, наркоманія

Статья посвящена рассмотрению аддиктивного поведения несовершеннолетних путем определения ее сущности, психологических особенностей и форм проявления. Обращено внимание на целесообразности расширить круг признаков аддиктивного поведения несовершеннолетних, включив в него склонность несовершеннолетних приписывать ответственность за любые неприятные обстоятельства родителям,

учителям, друзьям и т.д. Отдельно приостановлено на наиболее распространенной форме аддиктивного поведения несовершеннолетних - химической зависимости.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, несовершеннолетние, формы проявления аддиктивного поведения, психические состояния, девиантное поведение, аддиктивная направленность, зависимость, поведение, деструктивное поведение, химическая зависимость, наркоманья

At the present stage of development and formation of the Ukrainian society which is characterized by crisis in economy, policy, culture of education, the special concern is caused by minors. Considering that the teenage age is characterized emotional and strong-willed instability caused by puberty, difficulties of formation of new identity upon transition from the childhood to a maturity. The teenager seeks to understand himself, the desires, opportunities, specific features, to find out the similarity to other people and the difference from them. However exactly minors were the most vulnerable part of society, attempts of minors to ego-trip in society faces as a result absence of understanding and respect from adults. Therefore teenagers have a sharp internal conflict.

© О.М. Ковальова, 2016

artificial braking of personal development, impossibility to take an active social position. All this forms a basis for emergence of addiktivny behavior in minors. Due to above specified there is a need for research of psychological bases of addiktivny behavior of minors, in particular her entities, features and forms of manifestation.

At the same time, in the scientific article the attention is focused on detailed consideration and determination of features of addiktivny behavior of minors on the example of chemical dependence, namely drug addiction that, today, is a serious social problem of society.

Keywords: *deviant behavior, addiktivny behavior, minors, forms of addiktivny behavior, dependence, addiktivny orientation, mental state, narcotic substances.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується кризою в економіці, політиці, культурі, освіті що негативно впливає на майбутнє теперішніх неповнолітніх. Саме вони є найбільш вразливою частиною соціуму. Їх прагнення дорослості та намагання самоствердитися в суспільстві не завжди отримує розуміння дорослих. Й самі підлітків не рідко знаходяться у конфлікті з собою та оточуючими, намагаються усунути дискомфорт за допомогою психоактивних та наркотичних речовин, через що опиняються у конфлікті з законом.

Виходячи з цього, метою даної статті є визначення психологічної характеристики адиктивної поведінки неповнолітніх шляхом розкриття її сутності, форм, а також визначення особливостей прояву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим психолого-педагогічним та правовим аспектам адиктивної поведінки неповнолітніх присвячені праці Ю. Аргунова, О.В. Безпалько, В. Бітенського, Т. Большота, А.Габіані, Р.Готліб, О.В. Грибанової, С. Дворяк, Н. Залигіної, Г.Д. Золотова, Я.Ю. Кондратьєва, Ц.П. Короленко, Л.І. Казміренко, С.А. Кулакова, Б.М. Левіна, І.П. Лисенко, А. Личка, Л.І. Максименкової, Н.Ю.Максимової, О. Москаленка, В. Менделевича, Ю.В. Попова, Д.В. Семенова, С.Ф. Смагіна, О. Савчук, А.С. Тимофєєвої, Б. Ткача, І. Шишова та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підлітковий вік характеризується емоційно-вольовою нестабільністю, зумовленою ставним дозріванням, труднощами формування нової ідентичності при переході від дитинства до дорослості. Підліток прагне зрозуміти себе, свої бажання, можливості, індивідуальні особливості, з'ясувати свою схожість з іншими людьми та свою відмінність від них. За допомогою спілкування у неповнолітнього формується адекватне уявлення про себе та спрямованість своєї поведінки. Остання, на жаль, у багатьох випадках виявляється девіантною, тобто такою, що відхиляється від схвалюваної у суспільстві норми. Одним із різновидів девіантної поведінки є адиктивна поведінка.

На сьогодні, визначаючи поняття адиктивної поведінки, вчені розуміють таку поведінку, що досягається різноманітними способами - фармакологічним й нефармакологічним, і супроводжується розвитком суб'єктивно приємних емоційних станів [1, 2, 3]. Найбільш вичерпно було надано визначення поняття "адиктивна поведінка" О.В. Безпалько, на думку якої "адиктивна поведінка - це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних

речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій" [1, с. 103].

Богданова І.М. визначила адиктивну поведінку як поведінку, що "передусім різним видам хімічної залежності (від англ. addictive behaviour - хибна залежність, негативна пристрасть, залежна (від наркогенних засобів) поведінка)" [2, с. 320]. Вона може сформуватися внаслідок вживання різних груп наркогенних речовин і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем. Під наркогенними речовинами мають на увазі такі речовини, як наркотики, алкоголь та токсикологічні речовини [4, с. 61].

Л.І. Казміренко пропонує розуміти адиктивну поведінку як один із різновидів девіантної поведінки, що характеризується непереборним бажанням переживати інтенсивні емоції за допомогою штучної зміни свого психічного стану внаслідок вживання деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних видах діяльності" [5, с. 17].

Аналіз поглядів деяких вчених надав нам можливість запропонувати наступне визначення поняття адиктивної поведінки. Так, під адиктивною поведінкою неповнолітнього варто розуміти деструктивну поведінку, яка характеризується зміною психічного стану неповнолітнього у результаті вживання хімічних речовин, що у подальшому може призвести до виникнення залежності.

Водночас, для адиктивної поведінки неповнолітніх притаманні ознаки та форми прояву. Перш за все, зупинимось на соціальних та психологічних особливостях, які характеризують особу з адиктивною спрямованістю. До таких особливостей деякі вчені відносять [6, с. 9]:

- значно знижену активність у повсякденному житті, сповненому вимогами і очікуваннями;
- неузгодженість психологічної стійкості у випадках побутових відносин і криз;
- погану переносимість труднощів повсякденного життя, але добру переносимість кризових ситуацій
- сформований під впливом постійних докорів з боку близьких і оточуючих за непристосованість і відсутність життєлюбства тимчасовий "комплекс неповноцінності", який дуже швидко трансформується у гіперкомпенсаторну реакцію, завищену самооцінку, почуття зверхності;
- зовнішню соціабельність - внаслідок тиску з боку соціуму адиктивним індивідам доводиться підстроюватися під норми суспільства, грати роль "свого серед чужих"; вони формально виконують соціальні ролі (зразкового сина, ввічливого співрозмовника, добропорядного колеги), є люб'язними, дружелюбними, але намагаються уникати стійких і тривалих емоційних контактів.

Проте, базовим для характеристики адиктивної особистості є поняття залежності. Для оцінки і віднесення особи, в тому числі і неповнолітньої, до залежного типу Короленко Ц.П. виділяє наступні ознаки [6, с. 11]:

- нездатність приймати рішення без поради інших людей;
- готовність дозволяти іншим приймати важливі для неї рішення;
- готовність погоджуватися з іншими через страх бути відторгнутою, навіть при усвідомленні того, що інші помиляються;
- труднощі у починанні яких-небудь справ самостійно;
- готовність добровільно йти на виконання принизливих чи неприємних робіт з метою бути підтриманим і завоювати любов оточуючих;
- погана переносимість самотності - готовність витрачати значних зусиль, щоб її уникнути;

легка ранимість, чутливість до найменшої критики чи неodobрення з боку.

З приводу залежності як ключової ознаки адиктивної поведінки неповнолітніх варто зазначити, що її виникненню передусє поява відчуття психологічного дискомфорту. У подальшому, прагнучи змінити свій психічний стан у бік комфорту, неповнолітні вдаються до адикції. Остання настільки захоплює неповнолітнього, що починає керувати його життям. Вольові зусилля слабшають і не дають можливості протистояти адикції [7, с. 119]. Таким чином, виникає залежність від вживання хімічних речовин, що тягне за собою універсальний спосіб вирішення проблем - відхід від них. У зв'язку з зазначеним, на нашу думку, варто розширити коло ознак адиктивної поведінки неповнолітніх, включивши до нього схильність неповнолітніх приписувати відповідальність за будь-які неприємні обставини батькам, вчителям, друзям тощо.

Звісно ж адиктивна поведінка суттєво впливає на спосіб життя неповнолітніх. У навчальному посібнику "Как предупредить алкоголизм и наркоманию у подростков" Єнікєєва Д.Д. зазначає [8, с. 182]: "Чим більше виявляється адиктивність, тим більше порушуються емоційні відносини з оточенням. Потреба в емоційному теплі і близькості переноситься на об'єкт адиктивності. Тепер психоактивна речовина стає універсальним джерелом позитивних переживань".

Бажання змінити настрій у неповнолітнього виражається у певній формі адиктивної поведінки. Це може бути і хімічна залежність (куріння, токсикоманія, наркозалежність, алкогольна залежність), і порушення харчової поведінки (переїдання, голодування, відмова від їжі), і гемблінг (ігрова залежність), і релігійно-деструктивна поведінка (релігійний фанатизм, схильність до залучення в секти тощо).

Останнім часом найбільш розповсюдженою формою адиктивної поведінки неповнолітніх є хімічна залежність. Адже саме алкоголізм, наркоманія, токсикоманія і куріння, на сьогодні, стали невід'ємними атрибутами молодіжної субкультури. Тому пропонуємо розглянути особливості адиктивної поведінки неповнолітніх на прикладі хімічної залежності, а саме наркоманії, що, на сьогодні, є гострою проблемою суспільства.

Схильність неповнолітніх до споживання наркотиків і токсичних речовин Максименкова Л.І. розділяє на три умовні групи [9, с. 128]:

1) неповнолітні, які спробували наркотичну речовину просто з цікавості;

2) неповнолітні з несприятливою внутрішньо сімейною обстановкою (конфліктні сім'ї, наявність в сім'ї алкоголіків, психічно хворих тощо);

3) неповнолітні з органічним ураженням головного мозку. Вони характеризуються низькою критичністю мислення, підвищеною сугестивністю, внаслідок чого легко потрапляють під будь-який негативний вплив. Проте, на нашу думку, для адиктивної поведінки неповнолітніх, які вживають наркотики, є характерні наступні ознаки:

1) відсутність порозуміння з батьками, що пов'язано з безпідставною відсутністю неповнолітнього вдома;

2) байдужість неповнолітнього до родичів та їх проблем;

3) неврівноважений психічний стан: поява раптових спалахів крику, роздратованості та зміни настрою неповнолітнього;

4) зміна звичного кола інтересів та друзів;

5) поява схильності до крадіжок грошей та цінностей;

6) прагнення усамотнитися;

7) залежність від наркотичних речовин.

Через те, що наслідки, до яких призводить вживання неповнолітніми наркотичних речовин, можуть мати необоротний характер, особливого значення набуває виявлення факторів, що привертають до формування адиктивної поведінки неповнолітніх. Одним з таких факторів є особливості особистості самих підлітків. Досліджуючи питання соціальної роботи з особами з наркотичною та алкогольною залежністю, Сердюк О.О. серед особистісних особливостей неповнолітніх, що привертають увагу, наприклад, до наркоманії, відносить психопатичні особливості характеру, психічний інфантизм, вегетативну недостатність [10, с. 312]. Велике значення в розвитку залежності у неповнолітніх також надається впливу референтної групи, схильності до наслідування і цікавості, властивим підлітковому віку.

Підводячи підсумок вище викладеному, варто підкреслити те, що проблема адиктивної поведінки неповнолітніх на сучасному етапі розвитку суспільства досі залишається не вирішеною. На підставі аналізу поглядів деяких вчених щодо тлумачення поняття адиктивної поведінки було запропоновано визначати адиктивну поведінку неповнолітнього як деструктивну поведінку, яка характеризується зміною психічного стану неповнолітнього у результаті вживання хімічних речовин, що у подальшому може призвести до виникнення залежності. Прагнучи змінити свій психічний стан у бік комфорту, неповнолітні вдаються до адикції, яка настільки їх захоплює, що починає керувати його життям. Виникає залежність від вживання хімічних речовин, що тягне за собою універсальний спосіб вирішення проблем - відхід від них. У зв'язку з цим, досліджуючи особливості адиктивної поведінки неповнолітніх осіб, було звернено увагу на доцільності розширити коло ознак адиктивної поведінки неповнолітніх, включивши до нього схильність неповнолітніх приписувати відповідальність за будь-які неприємні обставини батькам, вчителям, друзям тощо.

Схильність неповнолітніх до споживання наркотиків і токсичних речовин є гострою проблемою суспільства. До основних ознак адиктивної поведінки неповнолітніх, які вживають наркотики, пропонується відносити: відсутність порозуміння з батьками, що пов'язано з безпідставною відсутністю неповнолітнього вдома; байдужість неповнолітнього до родичів та їх проблем; неврівноважений психічний стан: поява раптових спалахів крику, роздратованості та зміни настрою неповнолітнього; зміна звичного кола інтересів та друзів; поява схильності до крадіжок грошей та цінностей; прагнення усамотнитися; залежність від наркотичних речовин.

Безумовно, адиктивна поведінка неповнолітніх є серйозною соціальною проблемою, оскільки у вираженій формі адиктивна поведінка неповнолітніх осіб може мати такі негативні наслідки, як конфлікти з оточуючими, вчинення злочинів, втрата працездатності тощо. Останнє зумовлює необхідність застосування до неповнолітніх відповідних профілактичних, психолого-педагогічних, а також виховних заходів. На наш погляд, результативність профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх залежить від знання її причин. Через це, планується здійснити подальші розробки цієї проблеми у наступній науковій статті.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О.В. Безпалько. - К. : "Логос", 2003. - 134 с.
2. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб.

/ І.М. Богданова. - К.: Знання, 2008. - 343 с.

3. Грибанова О.В. Педагогические условия предупреждения аддиктивного поведения подростков (на материале работы классного руководителя): Автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. "Общая педагогика, история педагогики и образования" / О.В. Грибанова. - Волгоград, 2007. - 24 с.

4. Золотова Г.Д. Сучасні соціально-педагогічні погляди на проблему аддиктивної поведінки дітей / Г.Д. Золотова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - 2013. - № 1. - С. 61-70.

5. Айвазова А.Е. Психологические аспекты зависимости. - СПб.: Речь, 2003. - 120 с.

6. Короленко Ц.П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития // Обозрение психиатрии и медицинской психологии. - 1991. - №1. - С.8-15.

7. Леонова, Л.Г. Питання профілактики аддиктивної поведінки у підлітковому віці. Навчально-методичний посібник / Л.Г. Леонова, Н.Л. Бочкарьова. - К.: Наука, 1998. - 381 с.

8. Еникеева Д.Д. Как предупредить алкоголизм и наркомании у подростков : учеб. пособие [для студ. сред. и высш. пед. заведений] / Д.Д. Еникеева. - 2-е изд, стер.

- М.: Академия, 2001. - 144 с. - (Серия "Педагогическое образование").

9. Максименкова Л.И. Аддиктивное поведение в подростковом возрасте как психологическая проблема [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/addiktivnoe-povedenie-v-podrostkovom-vozhaste-kak-psihologicheskaya-problema> - Назва з екрана.

10. Сердюк О.О. Соціальна робота з особами з наркотичною та алкогольною залежністю / О.О. Сердюк, Ю.Л. Белоусов // Соціальна робота в органах внутрішніх справ України : навч. посіб. - Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. - С. 303 - 324.

*Ковальова О. М.,
викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 26.03.2016*